

Вукић ИЛИНЧИЋ*

КОРИШЋЕЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У ЕЛАБОРАЦИЈИ НАУЧНИХ ТЕМА

Сажетак: У раду је дат приказ стања дијела архивске грађе, углавном из Државног архива Црне Горе и Архивског одјељења Народног музеја, као и значај архивистике за историјску науку и осврт на проблеме у коришћењу архивске грађе.

Кључне ријечи: *архив, архивистика, коришћење архивске грађе*

I

Свака наука обликује своје методе рада. Коришћење архивске грађе је у директној вези са тим методама истраживања. Историјска наука се користи помоћним научним дисциплинама, међу којима, свакако, једно од најважнијих мјеста заузима архивистика.

Архивистика спада у помоћне историјске науке, а бави се проналажењем, прикупљањем, сређивањем, чувањем и стављањем на располагање архивске грађе, односно историјских извора, научним и другим културним радницима. Иначе, назив архив и архивистика потичу од латинске ријечи *archivum* и грчке *archeion* што значи магистрат. Архиви као установе разликују се од тзв. „живих архива” *рејисџрайуре* за које се у свакодневном говору употребљава ријеч *архива*, а мисли се на одјељења појединих установа и предузећа која имају обавезу да чувају и региструју поједину документацију у току свог пословања. Тако, постоји природна веза између регистратуре и архива јер пословна документација послѣје извјесног периода, углавном послѣје десет година, постаје архивска грађа која има трајну научну и културну вриједност. У архив-

* Др Вукић Илинчић, Музеји и галерије Подгорице

ску грађу (архивалију) спада широк спектар документационог и другог материјала значајног за науку: повеље, списи, списи државних установа, списи политичких и других друштвених организација, црквени списи, катастарска и пројектна документација, заоставштина истакнутих личности, летописи, хронике, печати, тонски и сличан многобројни документациони материјал.

За историју је архивистика помоћна научна дисциплина, док у ширем смислу припада друштвеним наукама; али на архивској грађи предмет свог проучавања заснивају и друге, блиске друштвене науке.

У ствари, архивска грађа је разнолика. Она се дијели, према начелима архивистике и у зависности од садржаја, на подручја историјских, правних и других друштвених, па чак и природних и техничких наука. Због тога, односно због разнолике садржине архивске грађе, архивистика се преплиће са великим бројем наука и зато ју је најприкладније и најтачније дефинисати као интердисциплинарну научну дисциплину.

Архиви су настали из практичне потребе, како би се сачували документи трајне вриједности који свједоче о друштвеним, културним и другим појавама у прошлости. Зато су архиви почели да се јављају практично са првом писменошћу, али све до послје Француске буржоаске револуције, у свијету није било централног архива као институције. Унапређивање архивске службе и архивистике почиње у 19. вијеку, када се то питање уграђује и у законодавство по којем се оснивају архивске установе, рад у њима темељи на научним основама, а резултати презентују јавности.

У методологији научног рада неопходно је познавати и основе других научних дисциплина, међу којима важно мјесто заузима логика, односно њен саставни дио *хеуристике* (од грчке ријечи *heureka* – нашао сам). То је вјештина, односно метод проналажења извора и нових истина, научних сазнања, затим истраживање и критичко испитивање метода истраживања¹.

Архиви чувају документа која имају трајну вриједност. У античко доба архивска грађа чувала се у храмовима. Најстарији архиви потичу из II миленијума прије нове ере. Средњи вијек је карактеристичан по мно-

¹ Видјети опширније: Миомир Дашић, *Увод у историју са основама помоћних историјских наука*, Титоград, 1988, 73–75.

го чему, па и по чувању архивске грађе. Наиме, није постојао посебни централни архив, већ су се чували парцијално, у замковима, палатама и црквама (*archiva stataria*), али је био обичај да се архивска грађа носи са собом по угледу на римске императоре (*archiva viatoria*).

Прекретницу у развоју архивистике и архива представља Француска буржоаска револуција (1879), последице које су у ову службу унијете знатне промјене. Најзначајнију међу њима представља изузимање архивске службе из остале државне управе и оснивање Националног архива (*Archives Nationales*) 1794. године у Француској. Архив је и даље, по природи ствари, остао у тијесној вези са администрацијом и регистрацијом. По угледу на Национални архив, у 19. и 20. вијеку настајале су савремене архивске установе. За проучавање историје јужнословенских народа најзначајнији су страни архиви: у Венецији, Ватикану, Бечу, Грацу, Будимпешти, Паризу, Цариграду, Лондону, Москви, Петрограду, Букурешту, Прагу и Софији. За новију историју су значајни још њемачки архиви и Национални архив у Вашингтону.

Што се тиче развоја архивистике на тлу бивше Југославије, може се констатовати да се она споро развијала и доста касно формирала на савременим основама. У Краљевини Југославији је постојало неких десетак архивских установа, такође и у Задру (под Италијом), али није постојала архивска мрежа нити централизована архивска установа. Тек последице рата дошло је до изражаја усавршавање архивске службе.

Оснивање архивске службе на територији данашње Црне Горе пада пред крај 19. вијека, иако се нека архивска документа на тлу Црне Горе везују за далеку прошлост. На Цетињу је 1895. године основана *Државна архива*, установа за „чување списа од унутрашње трулежи и пропасти”, како је стајало у оснивачком упутству владе Књажевине Црне Горе. У оснивачком акту прописан је начин заштите службених списа и других докумената, прикупљање, чување и обрада архивског материјала ради коришћења у научне сврхе. Законима из 1902. године о Влади и Државном савјету прописано је да сва министарства морају имати засебне архиве, чији су се списи сваке десете године морали предавати Државној архиви. Међутим, архивска служба до 1914. године није у Црној Гори јединствено функционисала. Документација је чувана на Двору, у Цетињском манастиру и министарствима. Архивска грађа је у 20. вијеку доста страдала и прилично је уништена у пожару у Биљарди 1906. године, затим у Првом и Другом свјетском рату. Поред тога, ар-

хивска грађа је била у том времену доста несређена, што вуче последице до данашњих дана. Један дио грађе су однијели окупатори, а један је пропао због влаге јер је закопан у времену ратова и окупације.

Између два свјетска рата обновљен је рад Државног музеја, који је основан заједно са Библиотеком још 1896. године. У Музеју је формирано Одјељење дворске архиве 1926. године, гдје је чуван знатан дио архиве куће Петровића. Велики дио оштећене грађе сачуван је у међуратном периоду објављивањем у часопису за науку, књижевност и фолклор *Зайиси*, покренутом 1927. године. Дворска архива чува се и данас у Архивском одјељењу Народног музеја на Цетињу.

Послије Другог свјетског рата уложени су велики напори како би се систематски организовала архивска служба у Црној Гори. Као централизована архивска установа успоставља се 1951. године Архив Црне Горе, који је законом овлашћен да организује архивску службу на подручју цијеле земље. До 1976. године у Архиву су сабрана 384 архивска фонда и збирке укупне дужине 2.087 метара грађе.

У Цетињском манастиру такође је организована архивска служба, ради чувања, заштите и коришћења у научне сврхе грађе која се односи на рад Митрополије црногорско-приморске Српске православне цркве, као и повеље владара, уговори и други вриједни документи из старијег историјског периода.

У Историјском архиву у Котору чувају се списи из доба Млетачке републике, француске и аустријске владавине Боком Которском. Основан је 1949. године. Значајан је и Архив Бискупије у Котору, а у Поморском музеју такође се чува један извјесни дио грађе о историји поморства у Боки.

У новије вријеме су организоване архивске службе и подружнице у скоро свим општинским центрима, које за свој рад одговарају централном републичком Архиву. Поред наведених архивских одјељења, и при Историјском институту постоји Архивско одјељење, гдје се чува један дио грађе из 19. и 20. вијека, као и грађа радничког покрета и револуције 1941–1945. године. У овом архивском одјељењу чува се и један дио мемоарске грађе из Другог свјетског рата и револуције².

² *Исио*, 75–81.

II

Прикупљање историјских примарних извора, односно архивске грађе, представља почетну фазу научног рада. Ако научна критика, уопштено, подразумејева: оцјењивање, суд, вјештину оцјењивања, издвајања и оцјењивање приоритетног, критика у стручном поимању историчара има нешто другачије значење. Историчар се бави критичком анализом извора двојако: а) трага за фалсификатима и неистинама; б) утврђује степен вјеродостојности и оригиналности извора³.

Рад на ову тему заснива се на личном искуству у проучавању архивске грађе у Државном архиву и Архивском одјељењу Народног музеја на Цетињу, као и на критичком односу у коришћењу архивске грађе из ова два архива, стању грађе и богатству појединих фондова, али и на валоризацији објављених радова других истраживача на сличну тему.

Предмет мог научног интересовања у овим архивима је био период од почетка 20. вијека до завршетка Првог свјетског рата, односно теме из националне и политичке историје.

Конкретно, дуги низ година истражујући архивске фондове за тему политичких прилика у Црној Гори прошлог вијека, уочио сам богатство појединих фондова и релативну очуваност архивске грађе, бар у фондовима које сам ја истраживао. Упоређујући их са до сада објављеним историјским радовима са сличним темама из тог периода, уочио сам да поједини фондови нијесу били предмет интересовања већег броја истраживача, а неки од тих фондова до тада углавном нијесу били истраживани.

Поред тога, архивска грађа појединих фондова у знатној мјери је сложена и уређена према стандардима и научним методама архивистике, али постоје и одступања, за која, слободном процјеном и логичким закључивањем, могу примијетити да су узрокована више објективним и суштинским него субјективним фактором.

Наиме, у Одјељењу Народног музеја грађа је била много прилагодљивија истраживачу него у Државном архиву, прије свега зато што је архивска грађа у првом класификована и хронолошки и тематски много боље, и то из објективних разлога. Конкретно, фондови *Никола I* и *Приновљени рукописи* (грађа руског посланства на Цетињу) су и у вријеме настан-

³ *Исцо*, 105–107.

ка били административно уређени, тако да нијесу представљали неки проблем за архивске раднике. Међутим, то се не може рећи за поједину архивску грађу у истом том архиву. Примјера ради, слабо је сређена заоставштина др Лазара Томановића, некадашњег предсједника црногорске књажевске владе, веома образованог човјека за то вријеме. *Заоставшћину Лазара Томановића* (фонд под истим именом), која је у највећем дијелу у рукопису, веома је тешко читати, а с тим у вези и хронолошки и архивски сложити према архивским стандардима и методама. Вјероватно из тих разлога заоставштина др Лазара Томановића, која је веома значајна за освјетљавање овог периода националне историје, није до дана данашњег још објелодањена у форми објављене архивске грађе.

За разлику од Томановићеве, заоставштина Јована Пламенца, такође значајне историјске личности из тог периода, која се чува у Државном архиву – Одјељење у Подгорици (*Збирка Јован Пламенац*), веома је сређена, разговијетна и педантно вођена од аутора и од архивске службе, што и не чуди ако се зна да је Пламенац био њемачки студент за којег су, очигледно с правом, говорили да је црмнички темперамент повезао са њемачком дисциплином, називајући га и „гвозденим министром”. Ова појава се у историјској науци назива *аирибуција*, односно утицај аутора на садржај изворног текста.

Историчари се у свом раду сусријећу са различитим проблемима и замкама, фалсификатима историјских извора из различитих побуда: материјалне користи, друштвених привилегија и политичких мотива. Међутим, проблем у истраживању необјављених извора представља и то што историјски извор у вријеме настанка није, од тадашњег аутора или више њих, државне институције или другог државног органа, педантно вођен, па је због тога прво архивски радник био у дилеми како да среди архивску грађу, односно нашао се, како се методолошки каже, у заблуди.

Конкретно, архивска грађа у Државном архиву на Цетињу у фондovima *Бомбашка афера* и *Васојевићка афера*, као и у фонду *Министарства унутрашњих дјела* није сређена према принципима архивске методологије, што представља велики проблем за истраживача, који често због тога дође у заблуду при елаборацији неке теме и погрешно донесе закључке о значају одређеног догађаја.

Наиме, фондови *Бомбашка афера* и *Васојевићка афера*, односно грађа у њима, настала је у једном деликатном времену. Посебно је интересантна са више аспеката *Васојевићка афера*, која је добила епилог на судском

процесу у Колашину 1909. године, а тај судски процес на Ванредном тајном војном суду није имао систематски вођене забиљешке. Поред тога, ова два догађаја су се десила један за другим у временском интервалу од само годину, годину и по. Затим, актери у Бомбашкој и Васојевићкој афери били су у великом броју исти људи. Због тога је и ненамјерно долазило до грешака у именовању овог догађаја. Да будем конкретнији, откривање бомби у Васојевићима и Котору, крајем 1907. године, добило је епилог на Ванредном суду на Цетињу, званом *Суд за суђење анархистичких злочина*, који је судио по закону *lex specialis*, а завршио са радом у прољеће 1908. године. Оптужница је обухватила велики број људи, као и оптужница у Васојевићкој афери. Разлика је концепцијска и професионална – у Бомбашкој афери судио је суд састављен од професионалних судија и био је отворен за јавност, док је у Васојевићкој афери судио Војни суд у којем се није налазио ниједан судија ни правник, а сам председник суда био је без школе. Због тога, али и због других разлога, грађа са судског процеса у Колашину није вођена уредно. Пошто је оптужницом у Васојевићкој афери обухваћен највећи број осумњичених из Васојевића, Куча и Братоножића, највише због мјеста настанка инкриминисаног дјела, али и због политичких разлога, оптужница није била проширена и на остале крајеве Црне Горе, иако је постојао правни основ за то.

Осуђени из ова два процеса су углавном у исто вријеме издржавали казну у подгоричком Казненом затвору Јусовача, због чега је у народу настала забуна да је у питању исти догађај, који се само различито назива.

Због тога је, приликом сређивања архивске грађе из ова два судска процеса, али и због доста истих имена која се помињу у њима, у истоименим фондовима архивска грађа испреметана, тако да се документа из Васојевићке афере могу наћи у фонду Бомбашке афере⁴.

Пошто сам детаљно у оквиру теме мог рада и интересовања истраживао документа ова два фонда, успио сам да избјегнем замку, која је објективне природе, а у свом објављеном раду сам образложио овај проблем како читалац не би био у заблуди кад се у напоменама о једном догађају позивам на документа која су архивски похрањена у фонду за други догађај⁵.

⁴ Видјети: Државни архив Црне Горе Цетиње (у даљем тексту ДАЦГ), фондови: Бомбашка афера, фасцикле 1, 2, 3 и 4; фонд Васојевићка афера, фасцикле 1 и 2.

⁵ Вукић Илинчић, Васојевићка афера, Подгорица, 2005.

Критика извора код истраживача историчара подразумијева утврђивање оригиналности извора, као и то да ли извор представља оно што је у његовом именовању наглашено. Према томе, разликујемо критику текста (спољашња критика) и критику исказа (унутрашња критика). Међутим, углавном се за обје критике користи израз анализа извора.

Историчара при коришћењу архивске грађе, поред наведеног, вребају и бројне замке, а од свих најтежи за откривање је фалсификат. Поред класичног фалсификата, и аутентични извор може да завара истраживача. Примјер за то је дјелимично фалсификовање извора уметањем у текст оригиналног извора-документа. Ова појава се назива *инџерџио-лација*. Постоји још сличних проблема, као што је дописивање изворног текста од стране појединих истраживача, а будући истраживачи ће у цјелини направити погрешку сматрајући овај уметнути дио неодвојивим дијелом цјелине. Ови неоригинални дјелови уметнути у оригинални текст називају се *џосе*.

Међутим, постоји још велики број проблема, при којима истраживач може расуђивати и доносити научни суд неправилно, а да је извор сасвим исправан. Није ријетка појава да аутентични историјски извори услед ограничених информација доведу у заблуду. Дешава се да истраживачи прогласе један извор за оно што он у ствари није. Крајњи поступак рада на научним изворима подразумијева њихово објелодањивање, које се назива *инџерџиреџиацијом извора*. Под овим појмом подразумијева се оно што ће истраживач у крајњем рећи, односно то је интерпретација и разумијевање садржаја извора. Под овим појмом подразумијева се и питање разумијевања садржине извора, односно онога што извор каже, а истраживач закључи⁶.

У наведене погрешке и заблуде неријетко улазе поједини истраживачи иако томе сами нијесу допринијели намјерно, већ је разлог оскудно познавање материје и прилика у којима је она настала. У исту погрешку улазили су и сами архивски радници који су некада радили на сређивању архивске грађе.

Као примјер наводим Драгомира Кићовића и Радомира Губеринића, ауторе публикације *Пуниша Рачић, живиој за једну идеју*, објављене у Београду 2000. године у издању Одбора САНУ за проучавање села и Културно-просветне заједнице Републике Србије. У цјелини гледано,

⁶ Опширније: М. Дашић, нав. дјело, 107–139.

наведена публикација говори о једној историјској личности и једном крају, области у племену Васојевићи, у првој половини прошлог вијека, а овдје акценат стављам на почетак политичких борби у Црној Гори и Васојевићима у првој деценији 20. вијека. За Васојевиће су, иначе, везане двије афере и два судска процеса на почетку прошлог вијека – Бомбашке и Васојевићке афере, како је већ наглашено, а један од актера у тим историјским догађајима био је и јунак књиге Пуниша Милев Рачић, из села Слатине код Андријевице. Аутори нијесу успјели да избјегну погрешку, већ су и оптужнице и пресуде из ова два процеса, због већ наведених разлога, практично спојили у једну⁷.

Најкраће, може се закључити да је архивистика као научна дисциплина незаобилазна за историјску науку, али и да историјска наука својим научним открићима може доста допринијети усавршавању архивистике, сређивању несређене архивске грађе, како би будући истраживачи у освјетљавању појединих догађаја могли лакше доћи до објективног научног суда.

При коришћењу архивске грађе неопходно је ослањати се и на друге научне дисциплине и помоћне историјске науке, како би и историја и архивистика долазиле до објективних научних закључака и усавршавале метод научног рада, валоризујући објективно историјске догађаје.

⁷ Видјети: Драгомир М. Кићовић, Радомир П. Губеринић, *Пуниша Рачић – живои за једну идеју*, Београд, 2000, 38–47; Једна од конкретних погрешака је навођење пресуде из Васојевићке афере као пресуде у Бомбашкој афери, чак и навођење оптужених поименице. Притом су се позвали на друго, тада још необјављено дјело, чији је аутор у ствари направио погрешку коју су они само пренијели. Ријеч је о рукопису Миливоја Јелића под насловом Слатина, а Слатина је родно село Пунише Рачића које се налази у близини Андријевице; Видјети: МУД, фонд Васојевићка афера, фасцикла 2 у којој је умјесто грађе из 1909. године, односно из Васојевићке афере, смјештен дио грађе из Бомбашке афере 1907/1908. године. У овом фонду (Васојевићка афера) у наведеној фасцикли је доста грађе из догађаја који је настао касније (Бомбашке афере), као: оптужница у Бомбашкој афери, завршне ријечи оптужених, пресуда и још низ докумената.

Vukić ILINČIĆ

THE USE OF THE ARCHIVE MATERIALS IN THE ELABORATION
OF THE SCIENTIFIC THEMES

Summary

It is the fact that every science is acting to create its own works methods. For the history as the science where the application of the auxiliary scientific disciplines is necessary, within all of them the primary range of the position is provided for the archive science.

It is evident that one historian in his researching of the outstanding historical sources in the archives is expected to meet a lot of obstacles such as: the forgeries, the mistakes and the ignorance of the reality at the time when the sources had appeared and also later during its archives elaboration and deposition.

This is the reason why is necessary to be very familiar with the methodology of work, to improve permanently the works methods of the historians and researchers from the archives service, as the mutual exchange of the scientific results between history and archive science and a such way to contribute to the new and more exact scientific supplement including the real valorization of the individual historical events.

Key words: the archives, archive science, the use of the archive materials